

ΑΘΗΝΑ

ΣΥΓΓΡΑΜΜΑ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΝ
ΤΗΣ ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

ΤΟΜΟΙ ΟΓ' - ΟΔ'

ΛΕΙΜΩΝΑΡΙΟΝ

ΤΙΜΗΤΙΚΗ ΠΡΟΣΦΟΡΑ

ΤΩ ΚΑΘΗΓΗΤῃ ΝΙΚΟΛΑΩ Β. ΤΩΜΑΔΑΚῃ

Προέδρῳ τῆς Ἑταιρείας καὶ διευθυντῇ τοῦ περιοδικοῦ αὐτῆς

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΝ ΑΔΕΛΦΩΝ ΜΥΡΤΙΔῆ
1972-1973

Ε.Υ.Δ. τῆς Κ.τ.Π
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

ΝΙΚΟΛΑΟΣ Β. ΤΩΜΑΔΑΚΗΣ (1907 -)

ΒΙΟΓΡΑΦΙΚΟΝ ΣΗΜΕΙΩΜΑ

Δυσχερής είναι πάντοτε ἡ σύνταξις βιογραφίας μιᾶς προσωπικότητος ἐν ζωῇ, ὅταν ἀκόμη αὐτὴ εἶναι ἐν ἐνεργείᾳ καὶ ἐν ἐξελίξει καὶ ὅταν μάλιστα ἔχη προκαλέσει τὰς συνήθεις καὶ τὰς ἀσυνήθεις ἀντιδράσεις μεταξὺ τῶν συγχρόνων τῆς. Ἄλλ' ἔτι δυσχερεστέρα ἀποβαίνει ἡ περίπτωσις, ὅταν ὁ μὲν βιογραφούμενος ἀποστρέφεται καὶ τὸν θόρυβον καὶ τοὺς ἐπαίνους, ἐλπίζων ὅτι ἡ ὀψέποτε ἐρχομένη δικαίωσις θὰ ἀποκαταστήσῃ τὰ πράγματα δι' ἃ οὐδεὶς τῶν ἀντιφρονούντων εἶναι ἔτοιμος ἢ πρόθυμος σήμερον νὰ πεισθῇ, ὁ δὲ βιογράφος πρέπει οὐδὲ τὴν ὑποψίαν τῆς κολακείας οὐδὲ τὴν μῆνιν τῶν ἀντιθέτων νὰ ἐγείρῃ. Ὅταν δὲ καὶ ἡ προσωπικότης ἐκινήθῃ εἰς εὐρύτατον ὀρίζοντα καὶ ἔσχε ποικιλόμορφα διαφέροντα, τότε τὸ πρᾶγμα εἶναι δυσχερέστατον.

Προκειμένου νὰ βιογραφηθῇ ὁ ἐν ἐνεργείᾳ πρόεδρος τῆς Ἐπιστημονικῆς Ἐταιρείας καὶ διευθυντῆς τῆς «Ἀθηνᾶς» καθηγητῆς Ν. Β. Τωμαδάκης, ἦσαν πρόδηλα τὰ κάτωθι : 1) ὅτι δὲν ἔπρεπε ν' ἀντιμετωπισθῇ ἀπὸ τῆς στενῆς πλευρᾶς τοῦ φιλολογικοῦ ἐπιστημονισμοῦ. Καὶ τοῦτο παρὰ τὸ ὅτι ἡ σχέσις του πρὸς τὴν Ἐταιρείαν καὶ τὸ περιοδικὸν ὑπῆρξε μόνον ἐπιστημονικῆ· 2) ὅτι δὲν ἔπρεπε νὰ πειραθῶμεν τὴν ἀξιολόγησιν τῆς προσφορᾶς του εἰς τὸν τομέα τῶν διαφερόντων τοῦ τε περιοδικοῦ καὶ τῆς Ἐταιρείας, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον καὶ ὁ ἴδιος ἀφήνει εἰς τὸν μέλλοντα βιογράφον του, ὁ ὁποῖος θὰ εἶναι ἀνεπηρέαστος ἀπὸ τὴν ζῶσαν παρουσίαν τοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ λογίου, καὶ 3) ὅτι δὲν ἔπρεπε νὰ ἐπιμείνωμεν οὔτε εἰς τὸ ἔργον τοῦ Βυζαντινολόγου (ὅπερ θὰ ἐξετασθῇ ἀπὸ ἄλλης σκοπιᾶς καὶ θέσεως) οὔτε εἰς τὸ ἔργον τοῦ ἱστορικοῦ, πολλῶ μᾶλλον εἰς τὸ ἔργον τοῦ δοκιμιογράφου καὶ λογοτέχνου.

Κατόπιν τούτου ἐκρίθη ὅτι τῇ βοήθειᾳ τοῦ διαφερομένου, θὰ

ΑΘΗΝΑ, ΤΟΜΟΣ ΟΓ' - ΟΔ'

ἠδυνάμεθα νὰ δώσωμεν γενικωτέρας εἰδήσεις περὶ τῆς ζωῆς, τῶν διαφερόντων καὶ τῶν ἔργων τοῦ τιμωμένου διδασκάλου.

Ὁ καθηγητὴς Νικόλαος Β. Τωμαδάκης ἐγεννήθη (ἑβδομον τέκνον τῆς οἰκογενείας του) ἐν τῇ πόλει Χανίων τὴν 3/16 Μαΐου 1907. Ὁ πατὴρ του Βασίλειος Ἰω. Τωμαδάκης (γεννηθεὶς τὸ 1865 εἰς Ἄγρι-λὲν Σελίνου, ἀποθανὼν τὴν 25 Φεβρουαρίου 1941 εἰς Χανιά) εἶχε χρηματίσει κατὰ τὴν νεότητά του δημοδιδάσκαλος, ἦτο ἀνεγνωρισμένος ἀγωνιστὴς τῶν Κρητικῶν Ἐπαναστάσεων (καὶ πληρεξούσιος εἰς τὰς Γεν. Συνελεύσεις τῶν Κρητῶν 1889 καὶ 1911), ἦτο δὲ υἱὸς τῆς ἀδελφῆς τοῦ κατὰ τὴν μεγάλην ἐπανάστασιν 1866 - 1869 προέδρου τῆς Κρητικῆς Ἐπαναστ. Κυβερνήσεως Γέρο - παπᾶ - Ἐμμανουὴλ Κασσέλου Μαρίας, ἀνεψιὸς δὲ ἐκ πατρὸς τοῦ χρηματίσαντος ἐπισκόπου Κισάμου καὶ Σελίνου Παρθενίου (Μπιτσάκη). Ἡ μήτηρ του Ὁλγα Χρήστου Θεοδωρακάκου (Ἀθῆναι 1876 - Χανιά 14 Ἰουνίου 1949) κατήγετο ἐκ Μάνης, ἦτο κόρη μουσικοῦ τῆς Φρουρᾶς καὶ εἶχε φοιτήσῃ εἰς τὴν Ἀθηναϊκὴν Σχολὴν Χίλλ. Ἀπὸ τὰ 11 γεννηθέντα τέκνα τοῦ Βασ. Ι. Τωμαδάκη ἡ πρώτη Μαρία (1895 - 1916) ἦτο διδασκάλισσα. Οἱ λοιποὶ συγγενεῖς ἐκ πατρὸς ἦσαν ἀγρόται, ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ, καὶ τινες ἐπιστήμονες. Οὕτως ἐρμηνεύονται αἱ καταβολαὶ τοῦ καθηγητοῦ, ἡ θρησκευτικὴ του ἀνατροφή, αἱ ἔθνικαὶ του πεποιθήσεις καὶ αἱ καλλιτεχνικαὶ του τάσεις. Πενταστῆς ἤχθη εἰς τὸ ἐξατάξιον δημοτικὸν Σχολεῖον (Τοπανᾶ), ὅπου συνεφοίτησε μετὰ τῶν συναδέλφων του Ἐμμ. Γ. Κριαρᾶ καὶ Στυλ. Γ. Καψωμένου, ἐν συνεχείᾳ δὲ εἰς τὸ Γυμνάσιον Χανίων (1918 - 1924), ἀφ' οὗ καὶ οἱ τρεῖς ὡς ἄνω ἀπεφοίτησαν τὸν Ἰούνιον 1924. Ἐπιθυμῶν ζωηρῶς νὰ σπουδάσῃ Νομικά, διὰ νὰ καταστῆ δημοσιολόγος, ἀπετράπη ὑπὸ τοῦ πατρὸς του, ὁ ὁποῖος καὶ τοῦ ἐπέβαλε νὰ σπουδάσῃ Φιλολογίαν, εἰσερχόμενος εἰς τὸ ἰδρυθὲν τότε Ἀκαδημαϊκὸν Οἰκοτροφεῖον (1924 - 1926). Οὕτως ἦλθεν εἰς Ἀθήνας ἀρχομένου τοῦ Νοεμβρίου 1924. Τὸ 1929 ἔτυχεν ἐνδεικτικοῦ Παιδαγωγικῆς καὶ κατὰ Δεκέμβριον πτυχίου Φιλολογίας (βαθμὸς: λίαν καλῶς). Ἦκουσεν ἰδίᾳ τῶν καθηγητῶν Κ. Ἀμάντου, Ν. Βέη, Ἀδ. Ἀδαμαντίου, Ἰω. Καλιτσουνάκη, Ἀπ. Ἀρβανιτοπούλου, Θεοφ. Βορέα, Ἐμμ. Πεζοπούλου, Ν. Ἐξαρχοπούλου, Κ. Λογοθέτου, Θ. Κακριδῆ, Ἐρρ. Σκάσση καὶ τινῶν ἄλλων. Μετὰ τὸ πτυχίον ἐπανῆλθεν εἰς τὴν οἰκογενειακὴν του οἰκίαν εἰς Χανιά. Διορισθεὶς καθηγητὴς εἰς Θράκην ἀπεποιήθη τὸν διορισμὸν, ἀποφασισμένος νὰ ὑπηρετήσῃ τὴν ἰδιαίτεράν του πατρίδα καὶ νὰ δράσῃ ἐν αὐτῇ.

Κατὰ τὴν φοίτησίν του εἰς τὴν τελευταίαν τάξιν τοῦ Β' Γυμνασίου Χανίων (ὑπὸ γυμνασιάρχην τὸν Ἐμμ. Γ. Γενεράλιν) 1923 - 1924 ἐνεργῶς ἀνεμείχθη, παρὰ τὴν ἡλικίαν του, εἰς τὸ πολιτειακὸν ζήτημα, ἐκλεγείς ἐπὶ τι καὶ πρόεδρος τῆς ἐκεῖ «Συνταγματικῆς Νεολαίας». Τοῦτο ἔδειξεν εἰς αὐτὸν τὴν ὁδὸν κατόπιν νὰ ἀναμειχθῆ εἰς ἄλλα σωματεῖα τῶν νέων, ὅπως ὁ «Κρητικὸς Φιλολογικὸς Σύλλογος» (1924 - 1935), τοῦ ὁποῦ καὶ προήδρευσε. Τὸ σωματεῖον ἐκεῖνο ἐξέδωκε δύο περιοδικὰ («Ἀύγεινός», «Κρητικά»), συνηνώθη δὲ μετὰ τοῦ πρεσβυτέρου Φιλολογικοῦ Συλλόγου «Ὁ Χρυσόστομος», παραχωρήσαν εἰς αὐτὸν καὶ τὴν μικρὰν καταρτισθεῖσαν βιβλιοθήκην του. Τοῦ «Χρυσόστομου» ἐγένετο ἀργότερον ὁ Τωμ. γενικὸς γραμματεὺς (ὑπὸ πρόεδρον τὸν αὐτὸν ὡς ἄνω λόγιον γυμνασιάρχην Ἐμμ. Γ. Γενεράλιν) καὶ πρόεδρος τῆς ἐφορίας τῆς Βιβλιοθήκης του. Ἡ αἴθουσα τοῦ ἐν λόγῳ Συλλόγου πρὸ τοῦ 1940 καὶ μετὰ τὸ 1944 τὸν εἶδε πολυλάκις ὁμιλητὴν ἐπὶ ποικίλων θεμάτων. Ὁ ἴδιος ἔθηκε τὸ 1945 - 1946 τὰς βάσεις τῆς ἐπαναλειτουργίας τοῦ ἐνδόξου τούτου σωματείου (τοῦ ὁποῦ ἡ Βιβλιοθήκη εἶχε κατὰ τὴν κατάληψιν τῆς πόλεως τὸν Μάιον τοῦ 1941 καὶ τὸ κτήριον ἐρειπωθῆ). Ὁ Σύλλογος ἀνασυνέστησε τὴν Βιβλιοθήκην του, ἐπανήρχισε τὰς διαλέξεις του καὶ εἶδε καλὰς ἡμέρας ἐπὶ τῶν προεδριῶν τοῦ ἀειμνήστου Κωνστ. Καλεμικέρη καὶ τοῦ νῦν γυμνασιάρχου Μιχ. Μποτωνάκη, ἀνεκήρυξε δὲ τὸν Τωμ. (θέρους 1950) ἐπίτιμον μέλος του. Ὁ «Χρυσόστομος», ὡς γνωστὸν, ὠργάνωσε τὸ «Β' Κρητολογικὸν Συνέδριον» εἰς Χανιά (Ἀπρίλιος 1966) καὶ ἐξέδωκεν εἰς 4 τόμους τὰ Πρακτικά του.

Στενὴ φίλια καὶ ἀπόλυτος κατανόησις συνέδεσε μεταπολεμικῶς τὸν Τωμ. πρὸς τὸν ἐν τῷ Δήμῳ Χανίων ὑπηρετοῦντα Λεωνίδα Γ. Μανολικάκην, ὁ ὁποῖος ἀνέλαβε τὴν ἀνασύστασιν τῆς Βιβλιοθήκης Χανίων ὡς Δημοτικῆς καὶ κατέστη (ἄμισθος) διευθυντῆς αὐτῆς. Ὁ Τωμ. δι' εἰσηγήσεων πρὸς τὸν τότε δήμαρχον Νικ. Σκουλᾶν ἐβοήθησε τὸ ἔργον, συνεισέφερε δὲ κατὰ καιροὺς ὑπὲρ τοὺς 2000 τόμους βιβλίων πρὸς πλουτισμὸν τῆς ἐν λόγῳ Βιβλιοθήκης τῆς γενετείας του, ἡ ὁποία καὶ πλουσία καὶ ἐνημερωμένη εἶναι. Ταῦτα γράφονται ὡς προϊστορία τῆς διὰ διαφόρων Ἐπιστημονικῶν Ἐταιρειῶν δράσεως τοῦ Τωμ. ἐν Ἀθήναις ἀπὸ τοῦ 1946 κ.έξ.

Ὡς ἤδη ἐλέγχθη ἀνωτέρω, περὶ τὸ τέλος τοῦ 1929 ὁ Τωμ. πτυχιούχος πλέον ἐγκατεστάθη εἰς τὰ Χανιά. Ἐκεῖ ἀπὸ δεκαετίας περίπου ἐλειτούργει ὑποτυπωδῶς τὸ «Ἱστορικὸν Ἀρχεῖον Κρήτης», τὸ ὁποῖον καὶ τὸ 1928 εἶχεν ἀναγνωρισθῆ νομικὸν πρόσωπον δημοσίου δικαίου

ὕπὸ διευθυντὴν τὸν παλαιὸν ἑλληνοδιδάσκαλον καὶ λόγιον ἐκ Σητείας Νικ. Ι. Παπαδάκην. Τῇ εἰσηγήσει τοῦ Ἐμμ. Γ. Γενεράλι πρὸς τὸν τότε ὑπουργὸν Γενικὸν Διοικητὴν Κρήτης ἀείμνηστον στρατηγὸν Γεώργιον Κατεχάκην (Ρούβαν ὡς Μακεδονομάχον), κατόπιν διαγωνισμοῦ ὁ Τωμ. εἰσηγήθη εἰς τὸ Ἱστορικὸν Ἀρχεῖον Κρήτης (30 Ἰουνίου 1930) ὡς ταξινόμος, μετὰ διετίαν γραμματεὺς καὶ ἐν συνεχείᾳ (1933) ὡς διευθυντής. Εἰς αὐτὸν δ' ὀφείλεται ἡ ὀργάνωσις καὶ ἡ ἐξέλιξις τοῦ Ἰδρύματος, ἐγκατασταθέντος τότε εἰς τὸ παρὰ τὸν λιμένα κτήριον τοῦ Παλαιοῦ Τελωνείου, ὅπου καὶ ἔμεινε μέχρι τοῦ 1960, ὅτε μετεφέρθη εἰς τὸ σημερινὸν ἴδιον κτήριο. Εἰς τὸ ΙΑΚ συνεκεντρώθησαν διοικητικὰ καὶ ἱστορικὰ ἀρχεῖα, κατηρτίσθη μουσειακὴ συλλογὴ καὶ κρητολογικὴ Βιβλιοθήκη, περιλαμβάνουσα τὰ ἐν Κρήτῃ καὶ περὶ Κρήτης ἐκδοθέντα, τὰς κρητικὰς ἐφημερίδας κλπ. Τὸ ἔργον ἐπῆρξεν ἄχαρι ἐπὶ ἔτη καὶ μόλις τὸν Φεβρουάριον τοῦ 1943 τὸ Ἀρχεῖον ἀνεγνωρίσθη ὡς δημοσία ὑπηρεσία. Ὁ Τωμ. ἠναγκάσθη ν' ἀπομακρυνθῆ αὐτοῦ ἀπὸ Μαρτίου 1943 μέχρι τοῦ θέρους τοῦ μεθεπομένου ἔτους¹, ἀλλ' ἐπανελθὼν διωργάνωσε καὶ τὸ ἀρχεῖακὸν τμῆμα Κατοχῆς — Μάχης τῆς Κρήτης — Ἀντιστάσεως, ἕως οὗ ὁ διορισμὸς του ὡς διευθυντοῦ τῶν Γενικῶν Ἀρχείων τοῦ Κράτους (Ἀπρίλιος 1947) τὸν ἀπεμάκρυνε τῆς ὀργανωθείσης ὑπ' αὐτοῦ ὑπηρεσίας. Τοῦτο ὁμῶς ἐσήμαινεν ὅτι ἀπὸ ἄλλης σκοπιᾶς κατηύθυνε τὴν ἐργασίαν τοῦ Ἰδρύματος, διὰ τῶν διαδεχθέντων αὐτὸν «προϊσταμένων» Χαρ. Μ. Κατσιαδάκη καὶ εἶτα Κας Ἀνθούλας Παπαδάκη - Χριστουλάκη. Εἰς ὑπόδειξιν του ὀφείλεται καὶ ὁ ὑπὸ τῶν τελευταίων καταρτισμὸς Λαογραφικῆς Συλλογῆς (μουσειακῆς) ἐν τῷ Ἀρχεῖῳ, ἡ ὁποία αὐξάνεται σὺν τῷ χρόνῳ.

Ἄλλὰ καὶ ἀποσπασθεὶς εἰς τὰ Γενικὰ Ἀρχεῖα τοῦ Κράτους (1943 - 1945) δὲν ἀφῆκεν ἀνεκμετάλλευτον τὸν χρόνον. Ἐμελέτησε

1. Τὰς φρικτὰς ἀλλ' ἐνδόξους ἡμέρας τῆς «Μάχης τῆς Κρήτης» (Μάιος 1941) ἔζησεν εἰς τὰ Χανιά. Τὸ Ἱστορικὸν Ἀρχεῖον Κρήτης ἠρειπώθη καὶ ἐδέησε νὰ ἐπισκευασθῆ (τὰ κυριώτερα ἀρχεῖα εἶχον ἀπὸ τοῦ Ὀκτωβρίου 1940 ἀποκρυβῆ εἰς τὴν ἱεράν μονὴν Ρουστικῶν Ρεθύμνης), τὸ Ἀρχαιολογικὸν Μουσεῖον ἐλεηλατήθη, ἡ Βιβλιοθήκη τοῦ «Χρυσοστόμου» ἐκάη. Μετὰ τὴν συμπαράστασιν τοῦ Δημάρχου Χανίων Ν. Σκουλά καὶ τοῦ Γερμανοῦ ἀρχαιολόγου Ulf Jantzen ἐξευρέθη κτήριο διὰ τὸ Ἀρχαιολογικὸν Μουσεῖον καὶ ἐτακτοποιήθησαν αἱ ἀρχαιότητες, διεσώθη δὲ καὶ ἡ ἐν Χαλέπῳ (οἰκίᾳ Βενιζέλου) φυλαττομένη Βιβλιοθήκη τοῦ Ἐλευθερίου Κ. Βενιζέλου, μετὰ ἀρκετὰς ἀπωλείας (εἶχον ἀνοιχθῆ τὰ κιβώτια καὶ ἐσυλήθησαν ἀρκετὰ ἀπὸ τοὺς ἀλεξιπτωτιστάς).

τάς ἐκεῖ συλλογὰς ἐγγράφων ἐξ ὧν ἐπεσήμανε τὰ ἀφορῶντα εἰς τὴν Κρήτην, διὰ τὴν ἐτοιμάσῃ ἐν συνεχείᾳ καὶ αὐτὰ πρὸς ἔκδοσιν μετὰ τῶν λοιπῶν κρητικῶν ἐγγράφων τοῦ 1821-1830.

Ὡς διευθυντὴς τῶν Γεν. Ἀρχείων τοῦ Κράτους (1947-1950) συνήργησεν εἰς τὸ νὰ ἐπαναλειτούργησούν κανονικῶς αἱ ὑπ' αὐτὰ ἐπαρχιακαὶ ὑπηρεσίαι καὶ νὰ ἰδρυθοῦν νέαι. Οὕτως ἐπεθεώρησε τὰ ἱστορικὰ καὶ δημοσῖα ἀρχεῖα Κερκύρας, Λευκάδος, Κρήτης, Ἰωαννίνων, Χαλκίδος, Πατρῶν, Αἰγίου κλπ., συνέταξε σχετικὰς ἐκθέσεις καὶ συνετέλεσεν εἰς τὴν διάσωσιν πολλῶν ὑπηρεσιακῶν καὶ ἱστορικῶν συλλογῶν καὶ πλουτισμὸν τῶν ἀρχείων.

Παραλλήλως, ὡς μέλος τοῦ Γεν. Συμβουλίου τῶν Βιβλιοθηκῶν τῆς Ἑλλάδος, συνέπραξεν εἰς τὴν ἐπαναλειτούργειαν, ἀναγνώρισιν καὶ πλουτισμὸν ἱκανῶν ἑλληνικῶν Βιβλιοθηκῶν.

Ἐκλεγείς κατὰ Δεκέμβριον 1949 καθηγητὴς, παρέμεινε μέχρι τοῦ Ἀπριλίου 1950 εἰς τὰ Γεν. Ἀρχεῖα, ἕως οὗ ἀναλάβῃ ὁ ὑπ' αὐτοῦ προταθεὶς διάδοχός του Ἐμμ. Γ. Πρωτοψάλτης, παρὰ τὴν ἐπιμονὴν τοῦ τότε ὑπουργοῦ, καθηγητοῦ Γεωργίου Π. Οἰκονόμου, ὅπως συνεχίσῃ καὶ τὴν ἀρχεῖακὴν του ὑπηρεσίαν. ἠθέλησε νὰ ἐπιδοθῇ ἀπερίσπαστος πλέον εἰς τὸ διδακτικὸν του ἔργον καὶ τὰς Βυζαντινὰς σπουδὰς. Τὸ ἱστορικὸν του διαφέρον ὅμως διετηρήθη ἀμείωτον, ὡς φαίνεται ἐκ τῆς ἐπὶ μίαν δεκαετίαν συμμετοχῆς του εἰς τὸ Δ.Σ. τῆς παλαιᾶς «Ἱστορικῆς καὶ Ἐθνολογικῆς Ἑταιρείας» (ὑπὸ τὴν διεύθυνσίν του ἐπανεξεδόθησαν ἑπτὰ τόμοι τοῦ «Δελτίου» τῆς) καὶ τὴν μετὰ τὴν ἀποχώρησίν του ἐκ τῆς ἐν λόγῳ Ἑταιρείας ἰδρυσιν τῆς «Ἑταιρείας Ἱστορικῶν Σπουδῶν ἐπὶ τοῦ Νεωτέρου Ἑλληνισμοῦ» καὶ τοῦ νέου περιοδικοῦ τῆς «Μνημοσύνη» (1965). Εἰς τὴν ἐν λόγῳ Ἑταιρείαν μετέσχον μόνον ἐπιστήμονες ἱστορικοὶ συγγραφεῖς.

Τὰ ἐνδιαφέροντα τοῦ Τωμ. ὑπῆρξαν ἐκ νεότητός του πολλὰ. Ὁ ἴδιος διηγεῖται ὅτι εἰς ἡλικίαν 14-15 ἐτῶν ἐζωγράφιζε, ἔγραφεν ἐκκλησιαστικοὺς ὕμνους, συνέταξε φυτολογικὸν Λεξικόν, τὰ δὲ δύο ἐπόμενα ἔτη ἔγραψε 4 μυθιστορήματα, δύο κωμωδίας καὶ ἱκανὰ ἄλλα. Ἡ θεολογία, ἡ ποίησις, ἡ μυθολογία, ἡ ἱστορία, ἡ ξένη λογοτεχνία, αὐτὴ ἢ ἀνάγνωσις ἱατρικῶν βιβλίων τοῦ ἔγινε πάθος εἰς νεαρωτάτην ἡλικίαν. Ὁ Ἀρβανιτόπουλος τὸν ἐβέλπεν ὡς μέλλοντα ἀρχαιολόγον, ὁ Βέης ὡς νεοελληνιστὴν καὶ ὁ Ἄμαντος ὡς ἱστορικόν. Τὸ 1925 ἐδημοσίευσεν τμῆμα τῆς πρώτης του διαλέξεως περὶ Ἀριστ. Προβλεγγίου, ἐνῶ φροντιστηριακὴ ὁμιλία του περὶ Θεοφ. Καίρη, λαογραφικαὶ καὶ ἄλλαι νεανικαὶ πραγματεῖαι δὲν ἐδημοσιεύθησαν.

Τὸ 1932 ἐβραβεύθη ὑπὸ τῆς Γλωσσικῆς Ἑταιρείας ἐν Ἀθήναις εἰς διαγωνισμόν γλωσσικοῦ ὕλικου¹, ἀργότερον δὲ εἰς τὸν Καλοκαιρινὸν λαογραφικὸν διαγωνισμόν. Ἐδημοσιογράφη τακτικά, ἐμπλεκόμενος καὶ εἰς συζητήσεις ἐπὶ φιλολογικῶν καὶ ἱστορικῶν θεμάτων. Μεταξὺ τοῦ 1925 καὶ 1926 ἐτήρησε καὶ τὴν στήλην χρονογραφήματος τῆς κρητικῆς ἐφημερίδος «Κήρυξ» (ἐρασιτεχνικῶς, διότι οὐδέποτε ἠμείφθη διὰ δημοσιογραφικὴν ἐργασίαν), ἐνῶ πολὺ ἀργότερα (1946) συνέτασσε τὰ πολιτικὰ ἄρθρα καὶ τὰ πολιτικὰ σχόλια τῆς ἐφ. «Νέα Ἐρευνα» (Χανίων). Ἀπὸ τοῦ 1930 τοῦλάχιστον τὸν εἵλκυσεν ἡ ἀρχειακὴ ἔρευνα, ἡ μοναστηριολογία καὶ ἡ ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας. Κατὰ καιροὺς ἀπήρξε τακτικὸς συνεργάτης τῆς Ραδιοφωνίας, τακτικὸς ὁμιλητῆς εἰς δημοσίας τελετάς, εἰς διαλέξεις, ὄχι μόνον ἐν Ἀθήναις καὶ ἐν ἐπαρχίαις, ἀλλὰ καὶ ἐν τῷ ἐξωτερικῷ (Αἴγυπτος, Κύπρος, κλπ.). Ἀπὸ τοῦ 1933, ἀφ' ἧς τῷ ἀνετέθη ἡ διεύθυνσις τοῦ Ἱστορικοῦ Ἀρχείου Κρήτης, ἐμερίσθη μεταξὺ ἱστορικῶν ἐρευνῶν καὶ τῆς μελέτης τῆς Νεοελληνικῆς Λογοτεχνίας. Ἡ ἀπασχόλησις του μὲ τὸν Σολωμὸν ἤρχισε τὸ 1928 καὶ ἐπεξετάθη μέχρι καὶ τοῦ 1971, κατὰ καιροὺς. Τὸ 1935 ἐγένετο διδάκτωρ τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς, πρῶτος μὲ θέμα νεοελληνικῆς λογοτεχνίας, ὀδηγήσας τὴν ἐπιστημονικὴν ἔρευναν ἀπὸ τὸν ἐρασιτεχνισμόν εἰς τὸ ἐπίπεδον τῆς συγχρόνου λογοτεχνικῆς κριτικῆς. Τοῦ ἠρνήθησαν τότε τὴν δυνατότητα ἐκεῖνοι οἱ ὅποιοι τὸν ἠκολούθησαν ὕστερον ἐπὶ τῆς τὸ πρῶτον ὑπ' αὐτοῦ πατηθείσης ὁδοῦ. Ὁ ἀείμνηστος Συκουτρῆς διείδε τὴν ἀξίαν τοῦ ἐγχειρήματος, ἀλλ' ἡ ἀνάθεσις «κριτικῆς» ἐκδόσεως τοῦ Σολωμοῦ εἰς νεαρὸν καὶ ἄγνωστον ἐπαρχιακὸν ἐπιστήμονα, ὡς ἦτο τότε ὁ Τωμ., ἤγειρε σάλον μέγαν. Οἱ ὀπισθεν τῶν δημοσιογράφων λογοτεχνικοὶ κριτικοὶ ἐνόμιζον ὅτι θὰ «κρίνη» τὸ ἔργον τοῦ Ἐθνικοῦ Ποιητοῦ. Λίβελλοι ἐδημοσιεύθησαν, ἐδημιουργήθη ἀτμόσφαιρα ἀποπνικτικῆ. Τὸ 1938 ὁ Τωμ. ἀνεχώρησεν εἰς Ἰταλίαν, διὰ νὰ σπουδάσῃ Μεσαιωνικὴν Ἱστορίαν, καὶ ἐκεῖθεν παρητήθη τῆς ἐντολῆς. Μετὰ ἐν ἔτος ἡ Ἀκαδημία τῷ ἐζήτηι ἀκόμη τὴν πραγματοποιήσιν «χρηστικῆς» ἐκδόσεως, ἀλλὰ δὲν συνεφώνησαν. Ὁ ἐκραγεῖς ἐν τῷ μεταξὺ πόλεμος τὸν ἐπανάφερον εἰς τὰ Χανιά, ὁπόθεν ἐδέχθη νὰ φιγαδευθῆ τὸν Μάρτιον τοῦ 1943, διότι ἐκινδύνευσεν ὡς εἰς ἐκ τῶν πρῶτων δέκα καταγεγραμμένων ὑπὸ τῶν κατακτητῶν Γερμανῶν ὁμήρων τῆς πόλεως (οἱ ἀντίστοιχοι τοῦ Ἡρακλείου εἶχον τυφεκισθῆ).

1. Πρβλ. «Ἀθηνᾶ» 45, 1933, σσ. 332 - 334 (εἰσηγητῆς Β. Φάβης).

Ὑπὸ ἀθλίας συνθήκας τὸ αὐτὸ ἔτος ζῶν ἐν Ἀθήναις¹ ἐξετόπωσε τὰ βιβλία «Ὁ Σολωμὸς καὶ οἱ ἀρχαῖοι» καὶ «Ἰωάννης Βιλλαρᾶς». Ἡ ἀντίδρασις εἶχε καμφοθῆ. Τὸν Ἀπρίλιον τοῦ 1947 τῷ ἀνετέθη ἡ διεύθυνσις τῶν Γενικῶν Ἀρχείων τοῦ Κράτους. Κατὰ τὴν περίοδον ἐκείνην προέβη εἰς ἐπανεκδόσιν τῆς «Ἑλληνικῆς Νομαρχίας», βιβλίου τὸ πρὶν ἀνευρέτου, τοῦ ὁποίου εἶχε φέρει ἀντίτυπον ἀπὸ τὴν Ἰταλίαν, καθὼς καὶ εἰς τὴν δημοσίευσιν σπουδαίας μονογραφίας «Ὁ Ἰωσήφ Βρυέννιος καὶ ἡ Κρήτη τὸ 1400», ἡ ὁποία διεθνῶς ἐκρίθη λίαν εὐμένως καὶ τῷ ἠνοιξε τὴν ὁδὸν πρὸς τὴν πανεπιστημιακὴν ἔδραν. Εἶναι ἀληθές ὅτι τὸ 1939 εἶχεν ἀποτύχει προταθέντος τοῦ ἐν Θεσσαλονίκῃ καθηγητοῦ Ἰω. Β. Παπαδοπούλου εἰς τὴν τότε κενὴν ἔδραν τῆς Μεσαιωνικῆς καὶ Νεοελληνικῆς Φιλολογίας, ἀλλὰ μετὰ δέκα ἔτη ἦτο τόσον ὄριμος, ὥστε ἡ Φιλοσοφικὴ Σχολή, ἰδρύσασα ἔδραν Βυζαντινῆς (καθαρῶς) Φιλολογίας νὰ τὸν ἐκλέξῃ ἀνευ ἀντιπάλου προθύμως. Ὁ παλαιὸς του συνυποψήφιος Ἰ. Β. Παπαδόπουλος ἐπεκρότησεν εἰλικρινῶς καὶ ἐντόνως τὴν ἐκλογὴν τοῦ Τωμ.

Ἦδη ἀπὸ τοῦ Ὀκτωβρίου 1949 ὁ Τωμ. εἶχεν ἀρχίσει διδάσκων Νεοελληνικὴν Λογοτεχνίαν εἰς τὴν Μετεκπαιδευσιν τῶν Δημοδιδασκάλων ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ, ἔργον ὅπερ ἐκράτησε, μὲ τινὰς διακοπὰς, περίπου δύο δεκαετηρίδας (Διευθυντῆς τῶν Διδασκαλειῶν Μέσης καὶ Στοιχειώδους 1967 - 1968). 1500 τοῦλάχιστον δημοδιδασκαλοὶ καὶ καθηγηταὶ μετεκπαιδευόμενοι ἤκουσαν καὶ ἐνθυμοῦνται τὰ μαθήματά του. Χάριν αὐτῶν κυρίως συνεκέντρωσε δοκίμια καὶ ἄρθρα ὑπὸ τοὺς τίτλους «Νεοελληνικά», «Ἀπανθίσματα» καὶ ἔγραψε δεκάδας μελετῶν ἀναφερομένας εἰς τὴν Νεοελληνικὴν Λογοτεχνίαν, ἐνῶ παραλλήλως ἐθεράπευε καὶ τὴν Μεταβυζαντινὴν Φιλολογίαν καὶ τὴν Ἱστορίαν, καὶ δὴ τὴν Ἐκκλησιαστικὴν.

Μέχρι τῆς ἀναλήψεως ὑπὸ τοῦ Τωμ. τῆς ἔδρας τῆς Βυζαντινῆς Φιλολογίας, οἱ Μεσαιωνολόγοι ἐδίδασκον Γραμματολογίαν ἢ ἀνέλυον κείμενα. Ἀλλ' ἐκεῖνος εἰσήγαγεν ὡς βάσιν τὴν ἐρμηνείαν τῶν κειμένων, καὶ ἐστήριξεν αὐτὴν εἰς τὴν γλωσσικὴν του κατάρτισιν καὶ τὴν παράδοσιν τοῦ κειμένου, στραφεὶς εἰς τὴν ἀναβίωσιν τῆς Παλαιογραφίας καὶ τῆς Κωδικολογίας.

1. Τὴν 30 Νοεμβρίου 1942 οἱ κομμουνισταὶ εἶχον ἐκτελέσει εἰς τὸ Αἰτόχωρον τῆς Πιερίας τὸν πρεσβύτερον ἀδελφὸν του Ἀλέξανδρον, ταγματάρχην τῆς Β. Χωροφυλακῆς (ἐθελοντὴν εἰς Χιμάραν τὸ 1912). Τὸν δὲ Δεκέμβριον 1944 καὶ τὸν 18ετῆ υἱὸν τοῦ Ἀλεξάνδρου Βασίλειον, ἐν Θεσσαλονίκῃ.

Παράλληλος ἦτο ἡ γραμματολογικὴ διδασκαλία καὶ ἡ αἰσθητικὴ καταξίωσις τῶν διδασκομένων κειμένων (καὶ εἰς τὴν διδασκαλίαν τῆς Νεοελληνικῆς Λογοτεχνίας εἶχε διδάξει σημαντικὰ κείμενα ἑρμηνευτικῶς καὶ αἰσθητικῶς). Τοῦτο ἤγαγεν αὐτὸν εἰς τὴν ἔκδοσιν κειμένων καὶ δὴ τῆς ἐνδόξου Βυζαντινῆς Γραμματείας, ἰδιαζόντως δὲ τῆς Ὑμνογραφίας (μολονότι οὐδέποτε παρημέλησε τοὺς Βυζαντινοὺς ἱστορικοὺς κ.ά. συγγραφεῖς).

Οὕτως ἀπὸ τῶν πρώτων ἐτῶν τῆς καθηγεσίας του συγκεντρῶσας περὶ αὐτὸν πλειάδα φοιτητῶν (οἱ πλείστοι τῶν ὁποίων εἶναι σήμερον ἀκαδημαϊκοὶ διδάσκαλοι) ἐπεχείρησε συνεργατικῶς τὴν ἔκδοσιν τῶν Ὑμνων Ρωμανοῦ τοῦ Μελωδοῦ. Ἡ κοιμηθεῖσα ἀντίδρασις ἐξ ἀφορμῆς τῆς ἀσχολίας τοῦ Τωμ. μετὸν Σολωμὸν ἐξύπνησε τώρα δριμυτέρα, διότι προσεβλήθησάν τινες καὶ ἐπειράχθησαν διὰ ποικίλους λόγους, εἰς ἓκ τῶν ὁποίων ἦτο ὅτι εἰς νεώτερος καθηγητῆς ἐδημιούργει Σχολὴν ἢ ἐπειράτο τὴν ἔκδοσιν συγγραφέων (ἔργον τῆς Ἀκαδημίας, ἀδρανούσης ἀπὸ τοῦ κατὰ τὸ 1937 θανάτου τοῦ Συκουτρῆ). Ἄλλ' ὅπως μετὸν Σολωμὸν, καὶ μετὸν Ρωμανὸν ἡ ἐνασχόλησις τοῦ Τωμ. ἐγένετο αἰτία ἀναζωπυρήσεως τῶν οἰκείων μελετῶν. Τὰ θέματα τῶν ὁποίων ἤπιετο ἐγίνοντο τοῦ συρμοῦ καὶ φυσικὰ προήγοντο καὶ ἀπὸ ἄλλους. Ὁ ἴδιος εἰς τὸ πρὸς τὴν Ἀκαδημίαν Ἀθηνῶν ὑπόμνημά του τοῦ 1965 ἐξέθεκε τὰ πράγματα· ἀλλὰ τὸ ἀνώτατον Ἴδρυμα τοῦ ἔκλεισε κατὰ πρόσωπον τὴν θύραν (1966), διότι εἶχε κρίνει ἢ ἐπικρίνει κατὰ καιροὺς ἀκαδημαϊκοὺς ἢ καὶ τὴν Ἀκαδημίαν. Τοῦτο ἐγένετο αἰτία, φιλοσοφῶν ὁ Τωμ. ἐπὶ τῶν ἐλληνικῶν ἐπιστημονικῶν πραγμάτων, νὰ παραιτηθῆ πάσης περαιτέρω ἐπιδιώξεως, νὰ περιορισθῆ εἰς στενώτατον περιβάλλον, ἀδιαφορῶν διὰ τὰς τιμὰς καὶ τὰ ἀξιώματα (τὰ ὁποῖα ἐν τούτοις δασιλῶς τῷ ἀπένειμεν ἡ Ἰταλία, χώρα τῆς μετεκπαιδεύσεώς του¹). Ἐξηκολούθησε μοχθῶν διὰ τὴν ἀμισθὴ ἔκδοσιν τῶν ἐπιστημονικῶν περιοδικῶν καὶ τὰς ὑπηρεσίας, ἃς προσέφερεν εἰς τὰς ἐπιστημονικὰς Ἐταιρείας, ὥστε ἡ φιλολογικὴ ἐπιστήμη ἐν Ἑλλάδι νὰ ἔχη ἄξια ὄργανα ἐκπροσωπήσεως. Ἰδρυσε μάλιστα καὶ νέαν σειρὰν «Διατριβῶν καὶ μελετημάτων» τῆς «Ἀθηνᾶς», τὴν ὁποίαν ἐνίσχυσε γενναίως. Παρὰ τὴν ἐμέρισε τὴν ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ ὑπηρεσίαν του εἰς διδακτικὴν, ἐπιστημονικὴν (διὰ τῆς καταρτίσεως δύο δεκάδων διδακτῶν,

1. Ξένος ἐταῖρος τῆς Ἀκαδημίας τοῦ Παλέρμου (1956), ἐπίτιμος διδάκτωρ τοῦ Κρατικοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Μιλάνου (1966), ταξιάρχης τῆς Ἀξίας κλπ.

ποικίλων κλάδων) και διοικητικήν. Εἰς τρεῖς ἐτησίαις κοσμητείας του¹ και εἰς ἄλλαις εὐκαιρίας διὰ συντόνου προσπαθείας ἀνενέωσε τὸ διδακτικὸν και βοηθητικὸν προσωπικὸν τῆς Σχολῆς, τὸ πρόγραμμα, τὴν λειτουργίαν, ὑπεστήριξε πλῆθος νέων ἐπιστημόνων, ὑποτρόφων, παρεκίνησε και ᾠδήγησε πρὸς συγγραφὴν πραγματειῶν, πρὸς τὴν ἔρευναν, κατήρτισε μεθοδολογικῶς πλείστους ἐπιστήμονας. Τὸ πρὶν «στατικὸν διδασκαλεῖον» ἠναγκάσθη (ἀντιφιλοτιμηθέντων τῶν συναδέλφων του) νὰ μεταβληθῆ εἰς ἐργατικὴν και ἐρευνητικὴν κυψέλην². Ταῦτα πάντα δ' ἐνήργει ὁ καθηγητῆς μακρὰν πάσης προθέσεως κομματισμοῦ, δεσμεύσεων, συνασπίσεως «παρατάξεως», ὑπολογισμῶν ἢ ἀνταλλαγμάτων. Οὕτως ὁ καθαρὸς, εὐληπτος, σαφῆς και ἔλκυστικὸς λόγος τῆς διδασκαλίας του ἔσχεν ὡς ἀντίρροπον τὴν συνεπῆ γραμμὴν τῆς ἐπιστημονικῆς προόδου και τὴν πεφωτισμένην ἀντίληψιν ἐπιπόνου και καρποφόρου διοικήσεως. Πέρα δὲ τούτων ἡ ἐκλαϊκευσις ἔφερε διὰ πολυαρίθμων ὁμιλιῶν και δημοσιευμάτων του τὴν γνῶσιν ἐνώπιον τοῦ μεγάλου κοινοῦ³.

Ἄλλ' ὡς εἶναι φυσικόν, τὸ ἀτεγκτον και ἀσυμβίβαστον και μέχρις ἀπολύτου τοῦ χαρακτῆρος του, ἡ ἀντίληψις ὅτι ἡ Φιλοσοφικὴ Σχολὴ Ἀθηνῶν ἦτο φρούριον τῆς παραδόσεως, ἡ γλωσσικὴ του τοποθέτησις (τῆς διπλῆς παραδόσεως, συντηρητικῆ), τὸ ἀνεπιφύλακτον και ἡ ἐλευθεροστομία του δὲν τῷ προσεπόρισαν μόνον μαθητάς, φίλους και θαυμαστάς, ἀλλὰ και φανεράν ἢ ὑπόγειον ἀντίδρασιν και προσωπικὰς ἐχθρότητας, λαμβανούσας πολλάκις τὴν μορφήν τῆς συνωμοσίας τῆς σιωπῆς ἢ τῆς ἐνεργοῦ ἢ διὰ τῆς σιγῆς ἐξοντώσεως. Εἰς ταῦτα ἀντέδρα μόλις πως, κατὰ τὰ τελευταῖα ἰδίως ἔτη, στωικῶς

1. Ὁ Τωμ. ἐξελέγη και τὸ 1970 κοσμητῶρ διὰ τὸ 1970 - 71, ἀλλ', ὡς γνωστόν, ἡ Σύγκλητος τοῦ ἔτους ἐκείνου ἐπαύθη.

2. Σημειωτέον ὅτι μέχρι τοῦ 1958 ὁ Τωμ. οὐδένα ἐμμισθον βοηθὸν εἶχεν ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ. Μόλις τὰ τελευταῖα πέντε ἔτη τῆς ὑπηρεσίας του ηἰκολύνθη σχετικῶς. Ἄλλ' οὐδέποτε τὸ ΒΙΕ ἢ ἄλλο Ἰδρυμα τῷ διέθηκε βοηθὸν δι' ἐπιστημονικὴν ἔρευναν, ὡς ἔπραττε διὰ τοὺς συναδέλφους του Ἀθηνῶν και Θεσσαλονίκης. Ὡς δ' εἶναι φυσικόν, οὐδεμίαν οὐδαμῶθεν ἐπιχορήγησιν ἔλαβε διὰ τὰς ἐρεῦνας και τὰς ἐκδόσεις του.

3. Οἱ παλαιότεροι καθηγηταὶ οὐ μόνον δὲν ἐξήρχοντο τῶν Ἀθηνῶν διὰ διαλέξεις εἰς τὰς ἐπαρχίας, ἀλλὰ και σπανιώτατα ἐπεσκέπτοντο τὸ ἐξωτερικόν. Ὁ Τωμ. σπανίως ἐταξίδευσε ξένους ἀναλώμασι, καταβάλλων ἐξ ἰδίων τὰ ἐξόδα. Εὐρεθεὶς ἐπ' ἀποστολῆ εἰς Σιάτισταν και εἶτα εἰς Πολύγυρον Χαλκιδικῆς και ἐν συνεχείᾳ εἰς Ἱεράπετραν Κρήτης ἐπληροφορεῖτο ὅτι ἦτο ὁ πρῶτος πανεπιστημιακὸς τὸν ὅποιον ἤκουον εἰς τὰς πολίχνας ἐκεῖνας! (1955).

περιφρονῶν τὰ ἄξια περιφρονήσεως καὶ χλεύης ἢ σατιρίζων διὰ στίχων τὴν μικροψυχίαν τῶν ἀνθρώπων, συνεχίζων πάντοτε, ἀθυμῶν ἢ εὐθυμῶν (καὶ ἐκ νεότητος μὲ σαθρὰν ὑγίειαν) τὴν ἐργασίαν. Ἐγνώριζεν ὅτι ἡ ἐργασία δὲν δύναται νὰ ἐξαφανισθῇ καὶ ὅτι τὸ μεγαλύτερον κακὸν δὲν θὰ τοῦ ἔκαμνον οἱ ἐπικριταί, ἀλλ' ὁ ἑαυτὸς του, ἐὰν ἀνέκοπτε τὸ ἔργον του. Δι' αὐτὸ καὶ πολλάκις ἀπέφευγε τὰ συνέδρια, τὰς εἰς ἄλλους συνήθεις τρυπανοκρουσίας καὶ τὰς διαφημίσεις, ἐτηρεῖτο μακρὰν τῶν κοσμικῶν καὶ δημοσίων πραγμάτων. Πέρα τοῦ μόχθου τῆς διδασκαλίας καὶ τῆς συγγραφῆς, πέρα τῶν πρωτοτύπων σκέψεων καὶ ἀποψεων, τὰς ὁποίας προήγαγεν εἰς τὸν ἀνυδρον καὶ πολλάκις ἀντικαθῆ ἄκρον τῆς μεσαιωνολογίας, πέρα τοῦ θερμοῦ λόγου μὲ τὸν ὁποῖον ἐστήριξε ψυχὰς καὶ ἐθνικὰς θέσεις, περὶ τοὺς ἑκατὸν τόμοι περιοδικῶν κ.ἄ. δημοσιευμάτων συνταχθέντες ὑπ' αὐτοῦ ἀπὸ τοῦ 1930 μέχρι σήμερον (τῆ συμπαραστάσει ἢ συνεργασίᾳ διακεκριμένων συνεργατῶν, ὡς τῶν κ.κ. Γ. Σπυριδάκη, Δ. Βαγιακάκου, Τ. Γρηγοπούλου καὶ Σ. Κουρούση), δεικνύουν τὸν ἀπέραντον μόχθον τὸν ὁποῖον κατέβαλεν ἔξω τοῦ τομέως τῶν ὑπηρεσιακῶν του ὑποχρεώσεων καὶ τὸν παραδειγματισμὸν τὸν ὁποῖον προέβαλεν εἰς τοὺς φίλους, τοὺς συνεργάτας, τοὺς μαθητὰς καὶ αὐτοὺς τοὺς ἀντιπάλους του.

Τὴν 31ην Αὐγούστου 1972 ἔκλεισε τὸ ὑπαλληλικὸν του στάδιον μετὰ 42 ἐτῶν καὶ 2 μηνῶν ὑπηρεσίαν (ὄλην μετὰ τὴν λήψιν τοῦ πτυχίου). Ὀλίγους μῆνας μετὰ ταῦτα ἐδημοσιεύθησαν εἰς τόμον μέρος ἀπὸ τὰ «Ποιήματα». Ἀπεσύρθη εἰς τὸ «Στούδιόν» του, μελετητήριον πλουσιώτατον, τὸ ὁποῖον κατήρτισε διὰ προσωπικῆς του δαπάνης δι' ὅλης του τῆς ζωῆς, διὰ τὰς μεσαιωνολογικὰς σπουδὰς, καὶ ἐκεῖθεν ἐξακολουθεῖ, ὄση δύναμις καὶ τῷ Θεῷ βουλῇ, ἐργαζόμενος.

Εἶναι ὁ ἀρχαιότερος τακτικὸς ἑταῖρος τῆς Ἐπιστημονικῆς Ἑταιρείας (ἐνεγράφη τὸν Φεβρουάριον τοῦ 1930), ἐκ τῶν ἀρχαιότερων ἐπιζώντων συνεργατῶν τῆς «Ἀθηνᾶς» καὶ ὁ μόνος ὁ ὁποῖος κατὰ τὴν μακρὰν ζωὴν τοῦ ἐπιστημονικοῦ μας ὄργανου προσωπικῶς ἐπεμελήθη τῆς ἐκδόσεως περισσοτέρων τόμων ἀπὸ οἰονδήποτε προκάτοχόν του. Γενικὸς Γραμματεὺς τῆς Ἑταιρείας (1946), ἀντιπρόεδρος καὶ ἐν συνεχείᾳ, ἀπὸ τοῦ 1958, πρόεδρος αὐτῆς, εἶδεν ἐπὶ τῶν ἡμερῶν του τὴν Ἑταιρείαν ἐργαζομένην, στεγαζομένην εἰς ἴδιον οἶκον, ἀναπληροῦσαν τὰς παλαιὰς τῆς δυνάμεις διὰ νέων, προβαλλομένην διεθνῶς, συνεχίζουσαν καὶ πολλαπλασιάζουσαν τὰς ἐκδόσεις τῆς. Ἡ Ἑταιρεία τῷ ὄφειλε τὴν τιμὴν τῆς ἀφιέρωσεως τῶν τόμων τῆς «Ἀθηνᾶς» ΟΓ - ΟΔ' (1972 - 1973) καὶ εἶναι εὐγνώμων πρὸς πάν-

τας ἐκείνους, οἱ ὅποιοι συνέπραξαν διὰ τὴν ἐμφάνισιν τοῦ ΛΕΙΜΩΝΑΡΙΟΥ (ὑπερ ἐκδίδεται παραλλήλως πρὸς τοὺς τόμους ΑΘ' - Μ' (1972 - 1973) τῆς «Ἐπετηρίδος τῆς Ἑταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν», τιτλοφορηθέντας ΛΕΙΜΩΝ), ἀλλὰ καὶ πρὸς πολυαριθμούς ἄλλους, οἵτινες δὲν ἠὲκόλονθησαν λόγῳ τοῦ συντόμου τοῦ ὀρισθέντος πρὸς ἀποστολὴν τῆς συνεργασίας χρόνου καὶ τῶν ἀπασχολήσεων τῶν νὰ συνεργασθοῦν. Χαίρει δὲ ἰδιαιτέρως, διότι μεταξὺ τῶν συνεργατῶν τοῦ ΛΕΙΜΩΝΑΡΙΟΥ, ἂν δὲν εἶναι πολλοὶ οἱ χρηματίσαντες συνάδελφοι τοῦ τιμώμενου κατὰ τὴν μακρὰν καθηγεσίαν του, ὅμως εἶναι ἱκανοὶ οἱ μαθηταὶ του καὶ οἱ συνεργάται του. Πάντας τούτους εὐχαριστοῦμεν θερμῶς.

Εἰς δὲ τὸν τιμώμενον πρόεδρον εὐχόμεθα μακροήμερουσιν ἐν ὑγείᾳ καὶ ἐργασίᾳ πολλῇ καὶ συνέχισιν τῆς ἐκδόσεως τῆς «Ἀθηνᾶς», τὴν ὅποιαν ἐκόσμησε διὰ πολυαριθμῶν καὶ ὑποδειγματικῶν ἐργασιῶν ¹.

(Ἡ Σύνταξις τῆς «Ἀθηνᾶς»)

1. Τὸ ὡς ἄνω ἄρθρον ἐγράφη ἐν ὄψει πολλῶν πληροφοριῶν, ἃς προθύμως παρέσχεν ὁ τιμώμενος, ἀρνηθεὶς νὰ προβῶμεν εἰς περαιτέρω ἐπεκτάσεις. Ἐκτενὲς ἄρθρον περὶ τοῦ κ. Ν. Β. Τωμαδάκη βιογραφικὸν καὶ ἐργογραφικὸν εὕρισκε τις εἰς τὴν «Θρησκευτικὴν καὶ Ἠθικὴν Ἐγκυκλοπαιδεῖαν» 11, 1967, στ. 917-922, γραφὲν ὑπὸ τοῦ μαθητοῦ του Νικ. Α. Φοροπούλου. Πληρεστεράν εἰδὼνα τῆς δράσεως τοῦ τιμώμενου δίδει ἡ ἀκολουθοῦσα βιβλιογραφία τῶν δημοσιευμάτων του.